

18. YÜZYIL İTİBARIYLA AVRUPA'DA YAHUDİ KİMLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ*

Murat KARATAY¹

Öz

18. yüzyıl itibarıyla Avrupa'da meydana gelen Aydınlanma Hareketi ve devamında sosyal, ekonomik ve politik gelişmeler, Avrupa toplumlarının olduğu gibi Yahudi toplumunun da bir dönüşüme uğramasına neden olmuştur. Avrupa devletlerinin yeni üretim şekline uygun olarak siyasi ve ekonomik anlamda merkezileşmeyi tercih etmesi, toplum yapısında bireylerin vatandaşlık bağı ile bağlanmak istendiği bir düzeni beraberinde getirmiştir. Cemaat toplum yapısıyla ayrıksı bir konumda bulunan Yahudi toplumunun yeni düzene uyum sağlaması adına birçok Avrupa ülkesinde emansipasyon süreci başlatılmıştır. Emansipasyon sürecine yönelik olarak Yahudi toplumu içerisinde farklı refleksler gelişmiştir. Söz konusu refleksleri buldukları ülke ulusuna asimile olmaktan Yahudi kimliğini milliyetçi bir bilinçle sahiplenmeye varana dek geniş bir spektrumda incelemek mümkündür. Yahudilerin emansipasyon sürecine yönelik refleksleri arasında en dikkat çekici olanı Yahudiliğin öz kaynaklarına ulaşmak amacıyla kültürel çalışmalarla destekledikleri Yahudi kimliğini ön plana çıkarmaları olmuştur. Tarihi süreçte söz konusu refleksi iki dönem dahilinde incelemek mümkündür: İlk dönem kültürel uyanış, ikinci dönem ise siyasal milliyetçiliğe geçiştir. Bu çalışma, Yahudi milliyetçi bilincinin ortaya çıkış sebeplerine ilişkindir. Bu bağlamda teorik çalışma yöntemi, tarihsel-kronolojik okuma, metin analizi ve yorum bilimsel çıkarsama yöntemleri izlenerek gerçekleştirilen bu çalışmada emansipasyon sürecinin Yahudi milliyetçi bilincinin oluşması üzerindeki etkileri, oluşan farklı milliyetçilik düzeyleri ve grupları bu çalışmada esas olarak üzerinde durulacak konular arasındadır.

Anahtar Kelime: Emansipasyon, aydınlanma, modernite, Yahudilik, kimlik.

* Bu çalışma, 13-16 Mayıs 2022 Tarihleri arasında Muğla/Bodrum'da düzenlenen 6. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, E-posta: karmuratay@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1189-3492

THE FORMATION PROCESS OF JEWISH IDENTITY IN EUROPE BY THE 18TH CENTURY

Abstract

The Enlightenment Movement that took place in Europe as of the 18th century and the social, economic and political developments that followed caused a transformation of the Jewish society as well as the European societies. The preference of the European states to centralize politically and economically in accordance with the new mode of production has brought with it an order in the social structure in which individuals are wanted to be bound by citizenship. The emancipation process has been initiated in many European countries in order to adapt the Jewish community, which is in a distinctive position with its community structure, to the new order. Different reflexes have developed in the Jewish community towards the emancipation process. It is possible to examine these reflexes in a wide spectrum, from assimilation to the nation of the country in which they live, to embracing the Jewish identity with a nationalist consciousness. Among the reflexes of the Jews towards the emancipation process, the most striking one was their foregrounding the Jewish identity, which they supported with cultural studies in order to reach the own resources of Judaism. In the historical process, it is possible to examine the reflex in question within two periods: The first period is cultural awakening, the second period is the transition to political nationalism. This study is about the reasons for the emergence of Jewish nationalist consciousness. In this context, the effects of the emancipation process on the formation of Jewish nationalist consciousness, the different levels of nationalism and groups that will be formed in this study, which is carried out by following the theoretical study method, historical-chronological reading, text analysis and hermeneutic inference methods, are among the subjects that will be mainly focused on in this study.

Keywords: Emancipation, enlightenment, modernity, Judaism, identity.

GİRİŞ

Avrupa'nın modernite süreci, aynı zamanda Yahudi milliyetçiliğinin ortaya çıkışına da sahne olmuştur. Yahudi milliyetçiliği bilinci birkaç aşamadan geçerek gelişmiştir. Bu nedenle Yahudi toplumunun modernite öncesi dönemlerdeki konumu ve Aydınlanma Çağı ile dönüşüme uğradıkları süreç, Yahudi milliyetçiliğinin ortaya çıkışını iyi analiz edebilmek için gereken ana konulardır.

Aydınlanma Çağı ile siyasi, ekonomik ve sosyal yapılar değişmiş ve ayrıca feodal bağlar, imtiyazlar, din adamlarının otoritesi ortadan kalkmıştır. Devletlerin ekonomik araç ve kurumlarının tarıma dayalı ekonomiden ticaret odaklı ekonomiye kayması, Avrupa ülkelerinin siyasi ve sosyal yapılarının da değişmesine neden olmuştur. Ticaret odaklı ekonomi, Avrupa ülkelerini birbirine rakip yapmıştır. Ticarete daha fazla kazanma rekabeti, Avrupalı Yahudilerin ticarete ve toplumsal alanda daha baskın hale gelmesini sağlamıştır. Ekonomik anlamda korumacı politikalar topluma yönelik siyaseti de etkilemiştir. Avrupa ülkeleri, ulusal

kimlikleri oluşturmak için milliyetçi politikaları uygulamaya başlamışlardır. Feodalizmin çürümesi sonucunda tam anlamıyla ulus-devlet yapısından bahsedilememesine karşın, imparatorlukların merkezileşmesinden söz edilebilir hale gelmiştir.

Devletlerin büründüğü yeni siyasi yapı, bireylerin sosyal entegrasyonunu, yüksek düzeyde uyumu ve hakların bütün unsurlarca elde edilmesini teşvik etmiştir. Yeni siyasi yapı, farklı dini gruplara mensubiyet hali yerine, bireyleri vatandaş ya da ulusal topluluğun üyesi olarak kimlik taşımaya mecbur etmiştir. Bu anlamda, Yahudi toplumunun kendi içinde özerk konumu, modernite sonrası Avrupa devletlerinin uğraşmak zorunda kaldıkları bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Modernleşen devletler, Yahudilerin de inanç temelli sosyal yapılarını yıkıp mümin olarak değil vatandaş-birey olarak statü kazanmalarını talep etmiştir. Yahudilerin bu ikilemli hali Avrupa devletleri tarafından modernitenin başlangıcında "Yahudi Sorunu" olarak adlandırılmıştır.

Avrupa ulus devletleri, merkezileşme adına 18. yüzyıl itibarıyla Yahudilerin de dahil olduğu dışlanmış grupları ulusal nüfusa dahil etmek için emansipasyon yürürlüğe koymuştur. Emansipasyon, Oxford Advanced Learner's Dictionary (2022)'de "birini, özellikle yapabileceklerini sınırlayan yasal, politik veya sosyal kontrollerden kurtarma ya da özgürleştirme eylemi" olarak tanımlanmıştır. Emansipasyon kavramının Yahudiler için kullanılması, onların yüzyıllardır Avrupa toplumları içinde ayrı bir dini grup olarak eşit vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmalarından kurtarılmaları ve özgürleştirilmeleri sebebiyledir. David Sorkin (2019, s. 2)'in de vurguladığı gibi, Yahudilerin emansipasyonu medeni ve siyasi haklar içermektedir. Emansipasyon ile Yahudi toplumu ikamet, mülk sahipliği, ibadet özgürlüğü, mahkemede şahitlik yapmak, yemin etmek, dava açma ehliyetine sahip olmak, kamu hizmetine atanmak, seçilmiş bir görevde bulunmak ve oy hakkını kullanmak gibi haklara kavuşarak Hristiyan toplum ile eşit vatandaşlık düzeyine yükseltilmişlerdir. Yahudi toplumu, emansipasyonla aynı zamanda binlerce yıldır yaşadıkları dini otoriteye bağlı komünal yaşam baskısından ve kontrolünden de özgürleşmişlerdir.

Emansipasyon sürecinin uygulanmasıyla birlikte Yahudi topluluğun hayatında bazı olumlu ve olumsuz neticeler meydana gelmiştir. Olumlu anlamda emansipasyon, Yahudilerin vatandaşlığa kabulünü, devlet iktidarına erişimini, topluma entegrasyonunu ve sermayenin kontrolünü sağlamıştır. Emansipasyon süreci, bu olumlu neticelerinin yanı sıra, Yahudilerin geleneksel yaşam tarzlarından vazgeçmelerini de gerektirmiştir. Bu süreç, Avrupalı Yahudilerin hayatlarında önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Yahudiler, Avrupalı bireyler olarak vatandaş statüsü kazanmak için Hahamların otoritelerinden çıkma

zorunluluğuyla karşılaşmışlardır. Söz konusu zorunluluğa karşı geliştirilen tepkilerin Yahudi toplumu içinde farklı yansımaları olmuştur. Bazı Yahudi grupları, Yahudi geleneksel yaşam tarzından vazgeçilmesi karşılığında sunulan eşit vatandaşlık teklifine karşılık yeni yapıya tam anlamıyla uyum sağlamayı tercih ederken diğer Yahudi grupları ise daha ılımlı siyaset geliştirmişlerdir. Diğer taraftan emansipasyon süreci sadece Yahudi gruplar arasında bir ikilem yaratmamış, aynı zamanda Yahudiler ile ev sahibi gruplar arasındaki süregiden çatışma halini yeniden alevlendirmiştir. Yahudiliğe karşı ırkçı tavırlarının bir sonucu olarak, Yahudi milliyetçiliği de bir tepki bilinci geliştirerek kendini gösterme imkânı bulmuştur.

Yahudilerin emansipasyonla Avrupa toplumunda yer edinir hale gelmesi Hristiyan toplumun milliyetçi reflekslerine yol açmasına karşın Yahudilerin emansipasyon ve modernleşme süreciyle elde ettikleri fikirsel kazanımlar Yahudi milliyetçiliğinin doğasını da etkilemiştir. Kentleşme, dini otoritenin etkisini yitirmesi, sekülerizm ve önemli düzeyde bir entelektüelliğin ortaya çıkması Yahudi milliyetçiliğinin ulaşabileceği boyutları etkilemiştir.

Bu çalışma, Yahudi milliyetçi bilincin ortaya çıkış sebeplerini incelemeyi amaçlamaktadır. Genel olarak emansipasyon süreci ile Yahudilerin Avrupa toplumuna entegrasyonunun gerçekleşeceği düşünülürken, Yahudilerin yoğun nüfusa sahip olduğu Avrupa devletlerinde söz konusu sürecin farklı şekillerde uygulanması ve bununla birlikte siyasal ve toplumsal etkenler, beklentilerin aksine farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak emansipasyon sürecini Yahudiler için tamamıyla olumsuz bir süreç olarak görmek de mümkün değildir. Zira, emansipasyon süreci neticesinde Yahudilik, Yahudi tarihi ve İbrani dili üzerine yapılan çalışmalar yoluyla Yahudi milliyetçiliğinin önünü açan romantik eğilimli Yahudi bilinci şekillenmiştir. Bu bağlamda tarihsel bir seyir izlenerek emansipasyon sürecinin Yahudi milliyetçi bilincinin oluşması üzerindeki etkileri, oluşan farklı milliyetçilik düzeyleri ve grupları bu çalışmada esas olarak üzerinde durulacak konular arasındadır.

1. AVRUPA'DA “YAHUDİ SORUNU”

18. yüzyıl Avrupa'sının geleneksel yapısı hakkında söz edildiğinde, Avrupa'nın ekonomik ve sosyal yapısının tarıma dayalı üretime ve dolayısıyla toprak mülkiyetine dayandığı akılda tutulmalıdır. Hamilton'a (1993, s. 32) göre bu yapı; “sınıf oluşumları ortaya çıkmaya başlamasına karşın ekonomik olarak belirlenmiş sınıflardan ziyade, kurallardan oluşan bir toplumdur. Büyük toprak sahibi soylular egemen yönetim düzenini oluşturmaktaydılar. Onlar,

nüfusun en az yüzde 80'inin istihdamını ve gelirini şu ya da bu şekilde tarımdan elde ettiği bir ekonomiye hükmediyorlardı”.

Bu ekonomik yapı içerisinde Yahudi toplumu toprak mülkiyetinden dolayısıyla tarıma dayalı ekonomiden gelirini elde etmekten dışlanmış bir şekilde Avrupa toplumları içerisinde yerini almaktaydı. Ruth Gay, Avrupa'daki Yahudilerin bu dönemdeki sosyal yapılarına ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. Gay'in (1992, s. 165) ifadeleriyle “imparatorluk döneminde Yahudilerin geçimlerini nasıl sağlayacakları tarihin çok öncesinden verilen izinler ve yasaklarla belirlenmiştir. Toprak sahipliğinden dışlanmaları, onları kırsal bölgelerde yetiştiricilerden ziyade tüccar yapmıştır ve loncalardan dışlanmaları onları zanaatkar olmaktan çok aracı haline getirmiştir. Her şeyden önce, Yahudiler borç verme ve para alışverişi ile özdeşleştirilmiştir”. Bu dışlamanın bir diğer sonucu Yahudi cemaatlerinin sosyal yapısında görülmüştür. Karady (2004, s. 197) Yahudilerin sosyal yapısını şu şekilde tarif etmektedir: “Uygulamada on sekizinci yüzyılın sonuna kadar, neredeyse tüm Avrupalı Yahudiler kapalı topluluklar halinde yaşıyorlardı, (aynı zamanda) topluluk içinde geleneksel yasalara tabi iken topluluk dışında ise feodal toplumların 'mülklerin dışında' kalanların yasal statüsünü düzenleyen yargı otoritesi tarafından yönetilmekteydiler”. Sonuç olarak, Yahudilerin emansipasyon ve modernleşme sürecinin gereklerine uyarlanmaları ve kabul edilmeleri diğer gruplara göre daha zor şekilde gelişmiştir.

Avrupa Yahudi toplumu, hahamlar gibi yerel yöneticiler tarafından yönetilen kurumsal ve uyumlu bir topluluk iken, 18. yüzyılda etkileri hissedilmeye başlanılan ekonomik, sosyal ve siyasi dönüşümler neticesinde “ulus-devletler”in bireyci vatandaşına dönüşmüştür. Magnus'un (1997, s. 2) da ifade ettiği gibi "Yahudiler hakkındaki tartışma, topluluklar halinde değil, bireylerden oluşacak seküler bir devlet inşa etme sürecinin bir parçasıydı". Bu süreçte daha sağlam duvarlarla örülmüş Yahudi cemaati bu dönüşüme direnmiştir. Bu nedenle, Yahudi Sorunu denen şey, hükümetlerin kolektif kimlikli ve birbirine bağlı toplulukların statüsünü ortadan kaldırma politikalarından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak, Avrupa hükümetleri tarafından kasıtlı olarak toplumdan dışlanan gettolaşmış topluluklara emansipasyonun zorunlu kılındığı söylenebilir.

Emansipasyon'dan önceki Yahudi toplumunun “istenmeyen” durumu birçok araştırmacı tarafından anlatılmıştır. Bunlar arasında yer alan Salo W. Baron'a (1938, s. 59) göre Yahudi cemaatlerinin durumu şu şekilde özetlenebilir:

Fransız Devrimi'nden önce, Avrupalı Yahudiler kendilerine ait bir yasal statüye tabi şekilde kolektif organlar içinde örgütlenmişlerdir. Bazı yönlerden soylular, din adamları ya da çeşitli

tüccar ve zanaatkar loncaları gibi diğer tüzel kişiliklere benzerken, Yahudiler esasen diğerlerinden ayrı, hatta Hıristiyan toplumunun menziline tamamen dışında bir evrensellik oluşturmuşlardır. Modern eşitlikçi devlet, bu şekilde kendi kendini yöneten kurumun varlığına artık daha fazla tahammül edemezdi.

Almanya penceresinden bakan Peter Pulzer (1992, s. 4)'in görüşleri de Baron'unkine paraleldir:

Gettolaşma ve loncalardan, toprak mülkiyetinden ve birçok meslekten dışlanma, bütünleşmelerini güçlendirdi... (Yahudiler) Avrupa toplumunun katılıklarının ve parçalanmasının, kuşkusuz aşırı biçimde bir örneği idi. Dini bağlılık, sadece Yahudilerin değil, herkesin kimliğini tanımladı. Ayrıcalık ve itaat dereceleri, nüfusun çoğunun sosyal statüsünü ve mesleğini belirledi. Köylü olarak doğanlar köylü olarak öldüler.

Son olarak, Shulamit S. Magnus (1997, s. 1)'un da benzer konu üzerinde durduğu görülmektedir:

Avrupa'daki pre-modern toplum, her biri farklı ve yasal olarak tanımlanmış ayrıcalıklara, görevlere ve engellere sahip olan soylular, din adamları, kasaba halkı ve köylülerden oluşan şehir devletleri tarafından örgütlendi. Böyle bir sosyal yapıda Yahudiler de kendilerine özgü hukuk sistemlerine (*halakha*, *haham hukuku*) göre toplumsal ve sosyal kurumları ile kendilerini yöneten ayrı bir grup olarak var olabildiler.

Salo W. Baron, Peter Pulzer ve diğer bilim adamlarının ileri sürdüğü gibi Avrupa hükümetleri, tam emansipasyonu gerçekleştirmek için bu tür engelleri aşmaya ve modernleşme sürecinin gereksinimlerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Yeni bir toplumun oluşum sancılarını Yahudilerin rolleri aracılığıyla görmek mümkündür; ancak, "Yahudilerle ilgili bir tartışma yalnızca Yahudilerle ilgili bir tartışma değildir. Esasen, Fransız Devrimi ve Napolyon istilalarının meydan okumalarına yanıt olarak Alman ulusunun [ve diğer ulusların] karakteri hakkında bir tartışmadır. Fransa'daki olaylar Avrupa'ya iki mesaj göndermiştir: Tek ve bölünmez bir ulus ve insan hakları" (Pulzer, 1992, s. 15). Sanayi devrimi ile ortaya çıkan gelişmeler, toplumun feodal yapılarını ve yüzyıllardır Yahudi yaşamını yöneten ayrıcalıklı düzenlemelerin gerekli ya da yararlı olduğu duygusunu baltalayan ekonomi ve siyasette, felsefede ve dinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Magnus (1997, s. 2) bu dönemi 'Yahudi sorunu' üzerine modern tartışmanın başladığı zaman olarak tarif etmektedir.

2. YAHUDİ EMANSİPASYONU

Yahudi toplumunun emansipasyonu, bazı Avrupa devletlerinin modernite koşulları ile yeni toplum ve siyasi düzenine entegrasyonunu sağlamak adına onlara vatandaşlık ve yasalar önünde eşitlik garanti eden yasaları uygulamaya koymaları ile başlamıştır. Magnus (1997, s. 3-4) emansipasyonu şu şekilde tarif etmektedir; "Emansipasyon, Yahudilerin eski ayrımcı yasalardan kurtulduğu ve on yıllar boyunca vatandaş haline geldiği süreç için yaygın olarak kullanılan terimdir". Yahudi toplulukları emansipasyona dayanarak daha fazla sosyal ve ekonomik gelişim için siyasi haklara ve fırsatlara erişmişlerdir. Pierre Birnbaum ve Ira Katznelson (1995, s. 4) 'un tanımladığı gibi;

Emansipasyon sıkışık (birçok anlam barındıran) bir terimdir. Yahudilerin, Aydınlanma ve onun liberal çocukları tarafından yaratılan fikir ve koşullardaki derin değişimlere erişimi için kısaltmadır: Dinsel hoşgörü, sekülerleşme, bilimsel düşünce ve aklın, bireyciliğin, sözleşme yasasının ve seçimin açıklığa kavuşturulması. Hem kollektivite hem de bireysel üyeleri için yasal konumda bir değişiklik gerektirmiştir.

Bu nedenle, emansipasyon süreci ile Yahudilerin elde ettiği olanaklar, haklar ve aynı zamanda içine itildikleri çıkmazlardan bahsetmek gerekmektedir.

Emansipasyon ile Yahudiler her şeyden önce, birkaç Avrupa ülkesinde uygulamaya konulan yasalarla, siyasi haklar, yasa önünde eşitlik ve en önemlisi vatandaşlık kazanmışlardır. "Vatandaşlığa kabul ... devlet gücüne ve sermayenin kontrolüne erişim anlamına geliyordu ve topluluk, kültür ve azınlık haklarının statüsü hakkında yeni sorular gündeme getirmişti" (Birnbaum & Katznelson, 1995, s. 4). Uygulamaya konulan yasalar dolayısıyla emansipasyon sadece kazanımlar ve haklarla değil, aynı zamanda Yahudi milliyetçi bilincinin ve nihayetinde Siyonizmin ortaya çıkmasına neden olan bazı yeni sorunlar ve çıkmazlarla gelmişti.

Vatandaşlığın kazanımı ve kanun önünde eşitlikle ilgili yasaların Fransız Devrimi'nden sonra oluşan politik ortam sayesinde uygulamaya konabildiğine dair genel bir görüş bulunmaktadır. Birnbaum ve Katznelson bu görüşe katıldıklarını şu ifadelerle belirtmektedirler; "Emansipasyon, Fransa ve Hollanda'da ilk önce resmi-yasal bir süreç olarak ancak farklı devletçi bağlamlar içinde gelmiştir. Her iki ülkede de emansipasyon, Fransız Devrimi'nin ... bir ürünüdür" (Birnbaum & Katznelson, 1995, s. 24). Peter Pulzer (1992, s. 22) ise, "sivil eşitlik gündeminin Avrupa için Fransız Devrimi tarafından ve Almanya için 1848 Devrimi tarafından belirlendiğini" savunmaktadır. Ancak Almanya'nın Yahudilerin emansipasyon süreci adına diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında bireysel bir yönünün bulunduğu akılda tutulmalıdır. Magnus (1997, s. 2), emansipasyon sürecine Fransa ve Hollanda

penceresinden bakarak, Fransa'nın "Yahudilere tam yasal eşitlik sağlayan ve ayrı dini ve kültürel kurumları ortadan kaldıran Devrim sırasında" sorunu, kolay olmasa da görece hızlı ve temiz bir şekilde çözdüğünü, Hollanda'da da çözümün benzer şekilde geliştiğini belirtmektedir.

Yahudiler, İngiltere'de de Almanya'ya benzer şekilde politik emansipasyonu diğer Avrupa ülkelerine göre geç elde etmişlerdir. Yahudiler, İngiltere'de yürürlüğe konulan yasalarla 1835 yılında oy hakkını güvenceye almışlardır. 1840 yılında diğer yasal engellerin ortadan kaldırılması sağlanmış ve 1858 yılına gelindiğinde ise Yahudilere Avam Kamarası'na girişi sağlayan son yurttaşlık hakkı da verilmiştir. Bunlara ilaveten 1871 yılında Oxford ve Cambridge üniversiteleri tarafından verilen burslar Yahudilere de tanınmaya başlanmıştır (Birnbaum & Katznelson, 1995, s. 25).

Yahudilerin emansipasyon sürecini hızlandıran yasalar, sadece politik haklar üzerinde teorik bir yansıma izlememiş, aynı zamanda başta ekonomi olmak üzere pratik sonuçların da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Birnbaum ve Katznelson (1995, s. 25)'a göre İngiltere'de ekonomik katılım, siyasi hakların önüne geçmişti; ancak Almanya'dan farklı olarak, çok uluslu devlet yapısı güvence altındaydı ve liberal haklar bir kez verildiğinde geri çekilmeyeceklerine dair teminatlı bir varsayım ile uygulanabilmekteydi. Sonuç olarak Fransa, Hollanda, İngiltere ve Belçika gibi diğer bazı Avrupa devletleri ile Çarlık Rusya'sının Yahudiler lehine bazı düzenlemeler önermeye ve bunları sosyal hayatta uygulamaya koymaya çalıştıkları anlaşılmaktadır, ancak bu düzenlemelerin Yahudilerin menfaatini gözetmekten daha çok merkezi devlet yapılarını sağlama almak için olduğu söylenebilir.

Yahudi topluluğuna dönük yasal uygulamalar anlamında Almanya diğerlerine göre çok daha karmaşık bir örnektir. Bu benzersizliğin ve karmaşıklığın sebebi Almanya'nın birliğini ancak 1871 yılında tamamlayabilmesidir. Dolayısıyla Yahudilerin emansipasyonunun Almanya'nın birliği ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Ancak hem geç birleşme hem de milliyetçiliğin artan etkileri nedeniyle, Almanya'da Yahudilerin emansipasyon sürecini başlatan yasal düzenlemelerin yürürlüğe konulması Hıristiyan Almanların "tepkileri" altında gerçekleştirilmiştir. Yasal düzenlemelerin yürürlüğe girmesiyle Yahudilerin yeni sistemde ekonomi başta olmak üzere çeşitli alanlarda kazançlar elde etmesi Hıristiyan Almanların tepkisini çekmiştir. Hıristiyan Almanlar, Yahudilerin topluma entegrasyonu nedeniyle birleşmenin gecikmesinden endişe etmişlerdir. Yukarıda bahsedildiği gibi, Yahudilerin

kapitalist üretim şekline yapısal entegrasyonları, modern öncesi dönemde onların ekonomideki özel koşulları nedeniyle politik entegrasyonlarından önce gerçekleşmiştir.

Emansipasyon, Yahudilerin toprak mülkiyetinden ve loncadan dışlanmalarının bir sonucu olarak zaten halihazırda uygulamada olan tüccar yeteneklerini sanayi devrimi yoluyla daha da gelişmiş hale gelmesini sağlamıştır. Kapitalist üretim şekliinden kaynaklanan ekonomik gelişmeler, Yahudi grupların tüccar olarak ekonomide daha da aktif rol oynamalarını sağlamıştır. Diğer bir deyişle, “tarihin ilginç bir ironisiyle, yüzyıllardır süren ekonomik ayrımcılığın düşmanca evrimi, Yahudileri şimdi yeni kapitalist çağda önemli bir rol oynamak üzere stratejik bir konuma getirmiştir” (Baron, 1938, s. 54). Yahudilerin yüzyıllardır süren tarımdan ve pek çok zanaattan mütemadiyen dışlanmaları ve dolayısıyla kısmen zorunlu, kısmen gönüllü olarak özellikle ticaret olmak üzere şehir hayatına ilişkin meslekler üzerine yoğunlaşmaları, yeni dönemin en etkili girişimcilerinden bazılarının Yahudiler arasından çıkmasını sağlamıştır (Baron, 1938, s. 54). Baron, Yahudilerin yetenekleri sayesinde ekonomide elde ettikleri stratejik pozisyonlara ve yaptıkları işlere dikkat çekmektedir. Ona göre, Yahudilerin kendi kendini yönetme kabiliyetine sahip toplum yapıları içinde kendilerine has evrimleri ve Talmud eğitiminden ötürü çoğunlukla soyut düşünme yeteneklerinin gelişmiş olması, tefecilik ve yatırımcı deneyimlerine ve karmaşık modern bankacılık ve ticari işlemler için biraz daha gelişmiş olanaklara sahip olmalarını sağlamıştır. (Baron, 1938, s. 54-55) Yahudiler adı geçen bu etkenler ve yerel nitelikteki diğer faktörler sebebiyle, ortaçağı modern topluma dönüştüren ekonomik ortamda kendilerine yer bulabilmişlerdir.

Emansipasyon sürecinden sonra, olumlu gelişmelerin yanı sıra Yahudiler için olumsuz gelişmeler de baş göstermiştir. Bu bakımdan, emansipasyon yalnızca Yahudileri değil, aynı zamanda Yahudi olmayan toplumu ve onların Yahudi toplumuna karşı tepkilerini de dönüştürmüştür. Yahudilerin kendi içinde emansipasyona gösterdikleri tepkilerin çoğu, emansipasyonun Yahudilerin birliği üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktaydı. Zira, emansipasyon yalnızca yaşam tarzlarını değil, aynı zamanda inanç sistemlerini, geleneklerini, topluluk içindeki ilişkilerini ve hatta ikamet tarzlarını etkilemiştir. Örneğin emansipasyon öncesinde Yahudiler, evlerini yan yana inşa etmeyi ya da yerleştikleri cemaatin dışında yaşamamayı tercih ederken, emansipasyon sonrasında kısmi zorunlu kısmi tercihen olarak endüstriyel bakımdan gelişmiş ve daha büyük şehirlere göç etmişler, yeni yerlerinde de şehrin farklı yerlerine dağılmışlardır. Büyük şehirlerdeki gönüllü yerleşimler, daha fazla para getiren ve daha iyi yaşam standartları sunan endüstriyel meslekleri elde etmek amacıyla gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca Yahudi aileleri emansipasyon öncesinde erişim imkanlarının

kısıtlılığından kaynaklanan eğitim ve bilgi eksikliğinden dolayı çocuklarına kendi eğitimlerini kendileri vermekteyken emansipasyon sonrasında söz konusu kısıtlılığın görece ortadan kalkmasıyla çocuklarının daha iyi eğitim alabilecekleri şehirlere göç etmeyi tercih etmişlerdir. Zorunlu göçler ise Yahudi birliğini yıkmak amacıyla yapılmıştır. Bu koşullar altında Yahudilerin tepkileri iki şekilde ortaya çıkmıştır: Yahudilerin bazıları, yaşam tarzı, din, dil gibi her anlamda tamamen buldukları toplumun üyeleri gibi olmayı tercih etmişler, diğerleri ise emansipasyona ve reformasyona karşı tavrı almışlardır.

Asimilasyondan yana tavrı alan Yahudiler entegrasyon umudu taşıırken, Emansipasyona ve reformasyona karşı tavrı alan Yahudiler, dönüşüm adına ne yaparlarsa yapsınlar topluma kabul edilmeyeceklerini düşünmekteydiler. Sonuç olarak Yahudilerin emansipasyona ve yeni sosyal sisteme ilişkin tepkilerinin Avrupa'daki kaderlerini belirleyecek ileriye dönük tercihlerini etkilediğini söylemek mümkündür.

3. GENTILE (YAHUDI OLMAYAN) TOPLUMUN YAHUDİLERE DÖNÜK TUTUMLARI VE YAHUDİLERİN TEPKİLERİ

Emansipasyon sonrasında hem Gentile toplumunda hem de Yahudi grupları içinde farklılıklar meydana gelmiştir. Her şeyden önce, Yahudilerin yaşadıkları toplumla bütünleşmeye başlamaları, Yahudi olmayanların onlara karşı düşmanlıklarının artmasına neden olmuştur. Gentile toplumunun Yahudilere yönelik dışlayıcı politikalarının yanı sıra emansipasyon sürecinin neticesi olarak birliğin dağılmasıyla Yahudilerin de kendi içlerinde bölündüğünü söylemek mümkündür. Bu dönem, emansipasyona karşı tutum niteliğinde farklı anlayışlardan ötürü Yahudi toplumunun da kendi içinde farklı örgütler, dernekler, gruplar ve alt gruplara bölündüğü bir dönem olmuştur. Özgürleşmek ve modernleşmek için hangi gelenek ve değerlerden vazgeçilmelidir? Yahudiler bu soruya cevap ararken yerel ve merkezi, dini ve laik, ulusal ve uluslararası gibi kendilerini niteleyen farklı gruplaşmalar yaşamışlardır (Volkov, 1994, s. 74). Dahası, her bir Avrupa devletinin ulusal unsurları haline gelmek, Yahudilerin iyice birbirine uzak düşmelerine neden olmuştur. Ancak bu gruplaşmalardan söz ederken bunların Yahudi entelektüelleri ya da toplumun ileri gelenleri arasında yaşandığını akıldan çıkarmamak gerekir, zira toplumun altsınıfını oluşturanlar için ilk aşamada bu tartışmaların çok fazla önemi bulunmamaktaydı.

Emansipasyondan sonraki gelişmelerin hem Avrupalılar hem de Yahudilerin bakış açısından daha net anlaşılması için, toplumlarının rahatsızlıklarına ve onların verdikleri tepkilere

odaklanması gerekmektedir. 18. yüzyıldan başlayarak Yahudileri Avrupa toplumları içinde istenmeyen bir topluluk haline getiren şeyin ne olduğu sorusunun cevabı olarak, birkaç husus önerilebilir. Öncelikli olarak Doğu Avrupa ülkelerinde Batıya nazaran nispeten az seyirde de olsa meydana gelen sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte Yahudilerin durumlarında da iyileşmelerin olduğundan söz edilebilir. Gelişen yeni ekonomik şartlarda Yahudilerin yönetici sınıf ile köylüler arasında aracı olarak bir konum elde etmesi köyden şehre göç eden Slavların Yahudilerin yerlerine göz koymalarına neden olmuştur (Birnbaum & Katznelson, 1995, s. 7). Batılı Yahudiler için de benzer durumun geçerli olduğu söylenebilir. Ancak Almanya örneği, Yahudilere yönelik düşmanlık açısından diğer Batı Avrupa ülkeleri arasında farklı ve önemli bir yere sahiptir. Alman düşmanlığının yüksek seviyede gerçekleşmesinin arkasındaki sebep, Yahudilerin basın, bankacılık, meslekler, edebiyat, sanat, bilim ve politikada görünürlüklerinden kaynaklanmaktaydı. Zira, çoğu sektörde Yahudilerin yer edinmeleri Gentile toplum üyelerinin konumlarının tehlikeye düşmesine neden olmuştur. Yahudilerin özel sektörde edindikleri konum, devlet idaresinde yargı, ordu ve daha yüksek kamu hizmetlerinden dışlanmalarına ve sivil toplumun rakip kulüpler ve dernekler olarak Gentile ve Yahudiler arasında bölünmesine neden olmuştur (Birnbaum & Katznelson, 1995, s. 7). Bu ayrışma, emansipasyon sonrası dönemde yeni bir tür Yahudi kaynaşmasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu kulüp ve dernekler sayesinde özellikle Yahudi öğrenciler ve işçiler kendi aralarında örgütlenmişlerdir. Söz konusu kulüp ve derneklerin en önemli katkısı ise Yahudi milliyetçi bilincinin gelişmek için zemin bulabildiği nüve haline gelmesidir.

Avrupa devletleri, yeni oluşturulan ulusal yapıyı ve homojenliği güçlendirmeye çalışırken, Jacob Katz'ın ileri sürdüğü gibi, Yahudiler “devlet içinde bir devlet” olarak görülmeleri nedeniyle Avrupalı milliyetçilerin başlıca hedefi haline gelmişlerdir (Volkov, 2006, s. 163). Bu nedenle asimilasyon politikaları Yahudiler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak için önemli bir araç olarak devletlerce uygulanmıştır. Emansipasyon sürecinin ilk evresinde yasal düzenlemeler, ulus-devlete entegrasyon aracı olarak algılanırken, daha sonrasında özellikle Yahudilerin kendi içlerinde yeni sosyal yapıya uygun şekilde örgütlenmeleri emansipasyonun asimilasyoncu bir güç olarak kullanılmasına neden olmuştur.

Emansipasyonun asimilasyoncu bir kimliğe bürünmesi bazı Yahudiler tarafından olumlu şekilde karşılanırken, çoğu Yahudi için eşit vatandaşlığı sağlayan yasal korumaların lağvedilmesi gibi olumsuz bir anlam da taşımıştır. Yahudilere göre asimilasyonun bir diğer olumsuz anlamı Hıristiyan vatandaşlarla sosyal ve entelektüel ilişki kazanmak için ticari ve mesleki özelliklerin terk edilmesiydi (Pulzer, 1992, s. 35). Artan antisemitist ve asimilasyonist

politikalar, gentile toplumu içerisinde Yahudilere karşı ulusal bilincin açığa çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Yahudiler kendilerini ikili bir çıkmazda bulmuşlardır. Yahudilerin asimilasyona yükledikleri anlam ve beklentileri Yahudi olmayanlarla aynı paralellikte olmamıştır. Yahudilerin asimilasyonla kastettiği şey Alman ulusu değil, Alman orta sınıfına asimilasyondur (Frankel, 1992, s. 5). Yahudiler bu bakımdan, emansipasyonu kamusal yaşama dönük bir transformasyon aracı olarak algılamaya devam etmişlerdir.

Yahudilerin kimliklerinin kamusal alanda Alman, özelde hayatlarında Yahudi gibi davranmak gibi formüle edilmesi Liberal Yahudiliğin ana organı olan Allgemeine Zeitung des Judentums tarafından onay görmekteydi. Liberal gazete, "Yahudi vatandaşlar sinagoglarında istediklerine inanabilir veya inanmayabilir, siyasi hayatta Yahudi değil Alman vatandaşdır" (Frankel, 1992, s. 36) şeklinde bir görüşe sahipti. Ancak tüm Yahudi toplumunun bu formülü desteklediğini söylemek mümkün değildir. İlerleyen bölümlerde üzerinde durulacağı üzere, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan Yahudi düşmanlığı yansımalarının bir sonucu olarak Yahudiler arasında geçmişe sarılma, geleneğe özlem duyma ve otantiklik arayışının ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu nedenle Yahudiler Alman, Fransız vb. olmak yerine Yahudi kimliklerini keşfetmeye başlamışlardır. Yahudi kimliğine yönelik bu tür düşünceler, Yahudi milliyetçiliğinin yolunu açması bakımından da kayda değerdir.

Yukarıda açıklandığı gibi, emansipasyon sonrasındaki gelişmeler Avrupa'daki Yahudi Sorunu'nun çözümü için yeterli imkânı sunmaktan yoksun kalmıştır. Abram Leon (1970, s. 221), Yahudi Sorunu'nun evrimini, Yahudilerin emansipasyondan sonra kendilerini içinde buldukları durumlar bakımından açıklamıştır:

Doğrusu, Yahudi Sorununun kapitalist gelişmeden kaynaklanan evrimi, onu taban tabana zıt yollara sokmuştur. Bir yandan kapitalizm, Yahudiliğin ekonomik asimilasyonunu ve dolayısıyla kültürel asimilasyonunu desteklerken; öte yandan Yahudi kitlelerini kökünden sökerek, şehirlerde yoğunlaştırarak, antisemitizmin yükselişini kışkırtarak, Yahudi milliyetçiliğinin gelişmesini teşvik etmiştir.

Emansipasyondan sonra ortaya çıkan antisemitizmin yükselişine bağlı olarak Yahudilerin tepkileri ve hareket tarzlarına yansımaları bakımından akılda tutulması gereken nokta milliyetçi söylemlerin bütün Yahudi toplumu önde gelenlerince destek görmediği ve lokal, dernek ve merkezlerde Yahudi milliyetçiliği için çalışmalar yapılmadığıdır. Shumel Ettinger (1976, s. 747), bu dönemde Yahudi milliyetçi bilincin yaşadığı anlam kargaşasına dair açıklayıcı bir yaklaşım getirmektedir:

Bir yandan, kendilerini Yahudi geçmişiyle ve Diaspora'daki tüm Yahudilerle özdeşleştirmek için bireysel Yahudileri ve halkın içindeki çeşitli grupları çeken merkezci gücü buluyoruz, diğer yandan ise merkezkaç eğiliminin onları birbirinden ayırdığını ve onları yabancı çevrelere yaklaştırdığını görüyoruz ... Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın başında, merkezkaç kuvvetlerinin baskın olduğu dönemler olmuştur.

Buna göre, modernleşme ve emansipasyona yönelik olarak Yahudi cemaatinin tepkisini iki grup altında toplamak mümkündür. Ekonomik ve sosyal olarak emansipasyonun sonuçlarından yararlananlar, entegrasyona engel olabilecek milliyetçi tonda Yahudi yanlısı oluşumları savunmamışlardır. Emansipasyon ve modernleşmenin getirilerinden fayda sağladıkları için yaşadıkları topluma entegrasyon umutları devam etmiş aynı zamanda söz konusu duruma katkı olacağı beklentisi ile asimilasyonun tüm gerekliklerini kabul etmişlerdir. Doğu Avrupa Yahudileri başta olmak üzere daha gelenekçi olanlar ise hem asimilasyon taraftarı Yahudilere hem de Yahudi olmayanlara karşı zıt grubu oluşturmuşlardır.

Yahudi cemaatinin merkezkaç ve merkezci eğilimler (Ettinger, 1976, s. 732) olarak ayrışması, Doğu Avrupa Yahudilerinin artan pogromlar nedeniyle Batı Avrupa ülkelerine göç etmelerinin ardından ortaya çıktığı söylenebilir. Batı Avrupalı Yahudiler, emansipasyon sürecinin sonuçlarından yararlanmaya başladıktan sonra, bu sonuçlardan çok daha fazlasını elde etmek için kendilerini merkezkaç kuvvete entegre etmeye çalışmışlar, tam anlamıyla bir "Avrupalı" olmaya çabalamışlardır. Bu anlamda Doğu Avrupalı Yahudilerin tüm geleneksel görünümüleriyle ortaya çıkmaları, Batılı Yahudileri Hıristiyanlardan daha fazla dehşete düşürmüştür. Doğu Avrupalı Yahudilerin sokaklarda geleneksel kıyafetleri içindeki varlığı, Batı Yahudilerce bağlı buldukları milletle bütünleşme çabalarının önünde bir tehlike olarak algılanmıştır.

Yahudiler içindeki hem merkezci hem de merkezkaç gruplar, yerlerini korumak ve daha fazla taraftar çekmek için çeşitli politikalar geliştirmişlerdir. Üstelik bu çabaların Batılı Yahudiler için daha önemli bir anlamı vardı. Doğulu Yahudiler üzerindeki üstünlüklerini sürdürmenin yanı sıra, ayrıcalıklı imajlarını Yahudi olmayanların zihninde de korumak istiyorlardı. Sonuç olarak Batılı Yahudiler, ne ölçüde entegre olduklarını göstermek amacıyla bir kültürleşme hareketi başlatmışlardır.

İlk gruptaki Yahudiler emansipasyona uyum sağladıkça yeni diller öğrenmişler, diğer toplumlardan uzak kalmalarına yol açan sürgün zihniyetini aşmaya çalışmışlar ve dini otoritenin ve "Yahudi özerkliğinin" kültürde, siyasette ve toplum meselelerindeki kapsamını azaltmaya çalışmışlardır (Birnbaum & Katznelson, 1995, s. 16). Başka bir deyişle, Yahudiler,

aydınlanma ve modernleşmenin bir sonucu olarak ekonomik ve kültürel anlamda entegre oldukça, günlük rutinleri (yaşantıları) Yahudi olmayan burjuvazideki emsallerine daha çok benzemeye başlamıştır (Meyer, 1994, s. 63). Bu nedenle entegrasyon, Yahudi olmayanlar tarafından asimilasyonun bir koşulu olarak sunulmuştur. Bu karşılıklı ilişki her iki tarafı da mutlu etmiş görünmekteydi. Gentile toplumuna göre, Yahudilerin gelişmemiş geçmişine ait, onları modern ve aydınlanmış bireyler olmaktan alıkoyan tüm değerler, normlar, gelenekler ve kurumlar kaldırılmalıydı. Bu nedenle Yahudilik, geleneksel ve dogmatik ruhuyla Yahudi olmayanların ana hedefi haline gelmişti. Öte yandan Yahudiliğin reformasyonunun ya da modernliğin gereklerine uyarlanmasının Yahudiler tarafından da arzu edildiği söylenebilir. Meyer'in ifadeleri bu önermeyi haklılaştırabilir: "Yahudilerin kendileri daha da aydınlandıkları kadar Yahudiliğin dış görünüşü Hıristiyanlıktan daha az farklı hale geldikçe, Hıristiyanların Yahudilere daha fazla saygı göstereceği konusunda Yahudi liderliğinin ortak bir varsayımı vardı." (Meyer, 1994, s. 63)

Yahudi olmayanların onlara karşı dayatmalarının yanı sıra, Yahudiliğin yeniden biçimlendirilmesi, çoğunlukla Batı Yahudileri tarafından emansipasyonun gerekliliklerine uyum sağlamak için arzu edilmiştir. Bu nedenle Yahudiliğin ıslahı sadece bir din meselesi olarak algılanmamış, Yahudiler için başka anlamlar da barındırmıştır. Dahası, homojen bir ulus yaratmanın önemi bakımından Hıristiyan aydınlar meseleyi daha da ileri bir boyuta taşıyarak Yahudiliğin terk edilmesi veya Hıristiyanlığa ihtida edilmesini emansipasyon politikasının nihai amacı olarak algılamışlardır (Pulzer, 1992, s. 31). Bu tartışmalar arasında Yahudiliğin reformasyona tabi tutulması fikri kimlik inşası ve stratejileri bakımından önemli bir konu haline gelmiştir. Yahudi olmayanların Yahudilerin yaşamlarındaki dinin ağırlığını ortadan kaldırma çabaları, reform sayesinde sonuca ulaştırılmıştır, çünkü din alanındaki kültürleşme genellikle iki temel stratejinin uygulanmasını gerektirmiştir: Toplumsal düzeyde ehemmiyetin kamusal alanda yapılan dinsel uygulamalardan ziyade evde yapılanlara kaydırılması gerekiyordu ve teolojik düzeyde, kolektiviteden bireye doğru paralel bir değişim gerçekleştirilmeliydi (Volkov, 2006, s. 190). Dolayısıyla istenilen ve razı olunan bu değişimler ve dönüşümler Yahudiler adına yeni bir kimlik inşası ile sonuçlanmıştır.

Esasında Yahudiliğin reformasyonu ve Aydınlanma değer ve normlarına uyum arzusu, Yahudi sorununa bir çözüm bulmak için 18. yüzyıldan beri tartışılmaktaydı. Emansipasyondan önce, Moses Mendelssohn, Naphtali Herz Wessely ve David Friedländer gibi tanınmış entelektüeller Yahudiliğin reformasyonu ve Yahudilerin aydınlanmasıyla açık

bir şekilde ilgilenmişlerdir. Haskalah olarak adlandırılan Yahudi aydınlanmasının ortaya çıkış nedeninin ilk olarak dini meseleler bakımından olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, çoğu tarihçi Haskalah'ı, "Yahudileri hakikat dünyasına geri döndürme" (Sorkin, 1994, s. 46) çabası olarak adlanmıştır. Başka bir deyişle Haskalah, Yahudilikten çok Yahudilerin kendilerini reforme etmek için yerli bir çaba haline gelmiştir (Sorkin, 1994, s. 46-47).

Bütün Haskalah düşünürleri Yahudiliğin reforme edilmesini destekleseler de hepsinin aynı yönteme sahip olduğunu iddia etmek doğru değildir. Bu konuda esas olarak iki farklı yaklaşım kendini göstermiştir. Mendelssohn'un önderlik ettiği ilk yaklaşım, dine bakış açısından katı bir tutuma sahip değildi. Mendelssohn, Yahudiliğin Yahudi kimliğinin korunmasında önemli bir rolü olduğunu düşünmektedir. Mendelssohn ve takipçileri, Yahudi birliğinin korunması gerektiğini çünkü farklı bir inançla ama aynı zamanda modernliğin tüm gereklerini yerine getirerek ve eşit vatandaşlar haline gelerek yaşadıkları ulusa entegre olabileceklerini düşünmekteydiler. Volkov (1994, s. 80)'un görüşleri bu yaklaşımı desteklemesi bakımından önemlidir: "Mendelssohn, argümanlarında her zaman Yahudi kaynaklarına güvenmiş ve 'aydın' mevkisi ile geleneksel Yahudilik arasında muhtemel bir uçurum olduğunu asla kabul etmemiştir". Bu gruptakilerin itiraz ettiği asıl husus ise hem Yahudilerin hem de Museviliğin gelişmesine engel olan ölçsüz hahamlık gücüdür.

Mendelssohn'un görüşleri hem geleneğin hem de modernliğin ortasındaydı. Bu bakımdan Hristiyanlığa geçmek ve genel nüfusa dahil olmak fikrini savunmamıştır. Mendelssohn'a göre Yahudiliğin yeniden yapılandırılmasının nihai amacı, Yahudiliği ortadan kaldırmak veya Hristiyanlığa dönüştürmek yerine modernize etmektir çünkü Yahudilik hâlihazırda kendi içinde modern normları içermekteydi. Bu bakımdan Yahudiliğin tarihsel değişime ve gelişime maruz bırakılmaması gerektiğini savunmuştu. Açıkçası Mendelssohn; Yahudiliği, çok hoşgörülü ve çok dinli bir toplumla uyumlu bir inanç sistemi olarak görmüştür. Bu bağlamda Mendelssohn; Yahudiliği kapalı, çoğulcu olmayan ve hoşgörüsüz bir inanç sistemi olarak tanımlamamıştır.

Haskalah'ın ikinci yaklaşımının destekçileri, özellikle Prusyalı yetkili Wilhelm Dohm, Mendelssohn'un Yahudiliğin kendi içinde çok modern olduğu ve bir reforma ihtiyaç duymadığı yönündeki görüşlerine katılmamışlardır. Mendelssohn'un aksine, Yahudiliğin kendisini mantıksız kılan birçok dogma içerdiğini düşünmekteydiler. Reform düşüncesinin en radikal destekçisi Samuel Holdheim, Yahudiliğin modernleşmeyle uyumlu içsel değerleri ve normları olmadığını açıkça ileri sürmekteydi. Modernitenin eski düşünme biçiminden bir kopuşu simgelemesi bakımından, Yahudilerin de ancak kendi saflarında dinsel bir devrim

başlatarak modern olabilecekleri düşüncesini taşımaktaydılar (Meyer, 1994, s. 65). Bu bakımdan radikal reformcular daha seküler fikirli ve modern Yahudiler yaratmayı mümkün kılacak yeni bir eğitim sistemi üzerine odaklanmışlardır. Seküler eğitim kurumları ve programları, rabbinik otoriteden, Talmudik dogmalardan ve gettolaşmış yaşamdan kurtulmanın tek yolu olarak görünmekteydi. Dahası, reformistlerin görüşüne göre, dini eğitim kurumları ve müfredatı Yahudilerin modernleşmesi ve sisteme entegrasyonunun önünde engel teşkil etmekteydi. Bu nedenle radikal reformistler, modern entelektüel bir Yahudi neslinin oluşmasını sağlayacak olan seküler bir eğitim sistemine itibar göstermekteydiler. Dohm'a göre, Yahudilerin eğitim kurumlarının bölücü etkileri onları kendi toplumlarına yabancılaştırmış ve Yahudi cemaatinin “medeni iyileşmesine” engel teşkil etmiştir. Bu nedenle Yahudilerin sivil iyileşmesi, ancak devletin kontrolü ve önderliğinde uzun süren eğitim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkabileceğine dair görüş radikal reformistler tarafından destekleniyordu. Dahası, eğitim politikasının kılavuzluğunda Yahudilerin hem dini ayrışmadan hem de aşırı şekilde ticaretle uğraşmaktan vazgeçirileceklerine inanmaktaydılar (Mosse, 1995, s. 66). Bazı örnekler Yahudilerin dönüşümünün Dohm'un istediği şekilde gerçekleştiğine dair delil olabilmektedir. Zorunlu seküler eğitim, Yahudilerin entegrasyon sürecinin hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Geleneksel Yahudi okullarıyla karşılaştırıldığında, laik konulara, aritmetiğe, Fransızcaya, el sanatlarına veya klasiklere öngörülebilir bir geçiş yaşanmıştır (Mosse, 1995, s. 78). Sonuç olarak, laik bir sistemde eğitim gören yeni Yahudi nesli, Avrupa dillerinden birini konuşmaya başlamış ve Avrupa yaşam tarzına sahip olmuştur.

Yahudiliğin reformasyona uğratılması fikri Yahudi olmayanlar tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Yahudi olmayanların görüşüne göre, Yahudiliğin reformu yoluyla, Yahudi cemaati üzerindeki dinin otoritesi kaldırılabilir. Böylece emansipasyonun son evreleri olan Hıristiyanlığa geçiş ve Yahudilerin asimilasyonu da gerçekleştirilecekti. Hıristiyanlığa geçiş, modernleşmek için gerekli bir eylem veya bağlı buldukları devletleri sivil üyesi olmanın bir kanıtı olarak görülmekteydi. “Out of Ghetto (Getto Dışında)” kitabının yazarı Jacob Katz (1973, s. 95)’a göre bir Yahudi, "Beni vaftiz et diyerek aynı zamanda şunu ima etmektedir: Ülkenin kanunlarına uyuyorum, oluşturduğunuz kurumlara tabi oluyorum, üzerime yüklenen tüm yükümlülükleri her zaman yerine getiriyorum”.

Sonuç olarak, bu bölümde Yahudiliğin reformasyonu konusu üzerinde durularak modernleşme ve Yahudiliğe yönelik farklı yaklaşımlar sonucunda Yahudi birliğinin dağılma

sürecine girişi detaylandırılmaya çalışılmıştır. Volkov'un ileri sürdüğü üzere emansipasyon öncesinde, Yahudi birliğinin ana kaynağının ortak bir din olduğu herkes tarafından eşit derecede kabul edilmekteydi (Volkov, 1994, s. 76). Yahudiliğin otoritesinin azalmasıyla, Yahudi cemaatinin birliği çözülmekteydi. 18. yüzyıl itibarıyla meydana gelen sosyal, politik ve ekonomik bağlamda hem dış hem de iç nedenler Yahudilerin dinlerine olan bağlılığını azaltmaya zorlamıştır. Zira merkezileşmiş, mutlakiyetçi ve bir nebze aydınlanmış monarşilerin oluşumu ve milliyetçiliğin yavaş yavaş kendisini hissettirmesiyle birlikte, devletler adına istenilen taleplerde din kadar münhasır olan yeni sadakat ve özdeşleşme hedefleri oluşturulmuştur (Volkov, 1994, s. 79). Yahudilerin de bu bağlamda yüzyıllardır sürdürdükleri bağlılıklarını dinlerinden milletlerine kaydırmaları beklenmiştir.

Yahudiliğin reformasyona tabi tutulması bazı Yahudi çevrelerce emansipasyondan önce de dillendirilen bir husustu. Bu açıdan emansipasyonun reformistlerin iddialarını eskisinden daha cesurca ilan edebilecekleri bir atmosfer sağladığı iddia edilebilir. Emansipasyonla reformasyonun daha cesurca ilan edilmesi, gelenek yanlısı muhafazakâr ve ortodoks Yahudilerin tepkisini çekmiştir. Hem reformist hem de reform karşıtı Yahudilerin hiçbiri, hayatları üzerindeki din ve geleneğin gücünün tamamen ortadan kaldırılması fikrini savunmamış olmalarına rağmen Yahudilikteki ilk bölünmenin ortaya çıkışı engellenememiştir (Aytürk, 2008, s. 157).

4. BATILI MUHAFAZAKÂR YAHUDİLERİN REFORMİSTLERİN GÖRÜŞLERİNE KARŞI REFLEKSLERİ

Batılı muhafazakâr Yahudilerin zihinlerinde farklı bir Haskalah algısı bulunmaktaydı. Nitekim aşırı reformistler ve muhafazakârlar arasındaki çatışmanın ana nedeni, bir yandan Yahudilerin ne ölçüde asimile edilebileceği konusundaki anlaşmazlık, diğer yandan da geleneklerinin korunmasıydı. Dinin ıslahının yanı sıra hangi dil kullanılmalı, nasıl giyinmeli, Yahudi çocukları hangi okulda eğitim görmeli, devletle ilişkilerinin nasıl olması gerektiği her iki grup tarafından farklı yanıtlanan en önemli sorulardı.

Batılı muhafazakâr Yahudiler, reformist Yahudilerin modernleşme ve kültürleşmenin düzenlemelerini yanlış şekilde uyguladıklarını düşündüklerinden onlara karşı eleştirilerinin seviyelerini arttırmaktaydılar. Muhafazakâr Yahudiler'in görüşlerine göre, Haskalah'ın yolu bu şekilde çizilmemeliydi (Feiner, 1996, s. 63). Haskalah fikrinin ilk olarak ortaya atıldığı yıllarda maskiller (Haskalah hareketinin taraftarları), Mendelssohn'un düşüncesinde gözlemlendiği gibi, Yahudi yaşam tarzında daha ılımlı değişiklikleri savunmaktaydılar. Ancak

Haskalah hareketinin neticesinde amaçlanan orijinal biçiminden sapmalar ile aydınlanma ve modernleşme düşüncesinin 'yanlış' uyarlaması ortaya çıkmıştı.

Haskalah'ın muhafazakâr grup tarafından en çok eleştirilen yönü Yahudiliğin değer ve normlarının değerinin düşürülmesine yol açmasıydı. Muhafazakâr Yahudiler, Yahudi yaşamında giderek artan bir şekilde Hristiyan toplumuna dahil olmaya, din değiştirmeye, dinler arası evliliğe, dini ilgisizliğe ve hatta tamamıyla ateizme neden olan ahlaki normlardan tamamen kopulması şeklinde düşündükleri aşırı değişikliklere karşı çıkmışlardır (Feiner, 1996, s. 67).

Batılı Muhafazakâr maskiller Yahudi birliğini yeniden sağlamak adına Yahudilik üzerine çalışmalara, tarihi ve sosyolojik araştırmalara ve sözde Haskalah'ın gelişmesini ve yayılmasını önlemek için yeni bir eğitim sistemine odaklanmışlardır. Söz konusu çalışmalarla, Batılı muhafazakar Yahudiler, dinsizlik krizi olarak adlandırdıkları sözde Haskalah hareketine ve onun Yahudilerin imajı, ahlakı ve Yahudiliğin korunması üzerindeki ciddi olumsuz etkilerine karşı yanıt vermek adına, Yahudilik araştırmaları yapan öğretmenleri, eğitimcileri, vaizleri, modern hahamları, yazarları, gazetecileri ve araştırmacıları Yahudiliğinin tüm kültürel ve ideolojik tarihini araştırmak üzere seferber etmek istemişlerdir (Feiner, 1996, s. 71). Batılı muhafazakâr Yahudiler, esas kaynakların tespit edilmesiyle dinlerinin özüne inerek sağlanan dönüşümle Yahudiliğin modernliğe ve emansipasyona daha uygun hale geleceğini düşünmekteydiler. Bu bakımdan dinlerinin özünü bozan düzenlemeler yapmak yerine dinlerine sarılmaya çalışmışlardır denilebilir.

Yahudiliğe yönelik araştırmaların seferber edilmesinin yanı sıra hem evrensel modernizasyon değerlerini hem de Yahudi değerleri ve normlarını bir arada bulunduracak yeni bir eğitim programının uygulanmasını amaçlamışlardır. Bu programlarla batılı muhafazakâr din reformcuları, dini çalışmaların üstünlüğünü Avrupalı bilimsel ve kültürel değerlerle dengelemek ve Haskalah'ın eğitim ütopyasına göre evrensel kişi ve yurttaş bileşenlerini Yahudi kimlik tanımına dahil etmek istemişlerdir (Feiner, 1996, s. 72)

Batılı muhafazakâr Yahudilerin emansipasyon sonrası reformasyon anlamında oluşan radikal düşüncelere ve uygulamalarına karşı tepkileri daha yumuşak sayılabilecek akademik araştırmalar ve yeni eğitim tarzının belirlenmesi boyutunda kalmıştır. Bu kapsamda batılı muhafazakâr Yahudiler, reformistlerin görüşlerine karşı geleneksellik ile asimilasyon arasında orta yolu tercih etmeye çalışmışlardır. Reformistlerin görüşlerine karşı daha sert tepkiler ise

doğulu muhafazakâr Yahudilerden gelmiştir. Aydınlanma ve emansipasyon doğulu Yahudilerin hayatlarını sosyolojik, ekonomik ve politik olarak batılı Yahudiler kadar etkilediğini söylemek mümkün değildir. Ekonomik ve politik değişimlerin batı ülkelerine nazaran doğu Avrupa ülkelerinde geç yaşanması doğulu Yahudilerin çoğunun emansipasyon sürecinden sonra bile geleneksel yaşam tarzlarını sürdürebilmelerini sağlamıştır. Doğulu muhafazakâr Yahudiler, bu bağlamda reformistlerin görüşlerini alıştırdıkları hayat tarzlarına karşı bir tehdit olarak algılayıp buna göre de daha sert sayılabilecek refleksler geliştirmişlerdir.

5. DOĞULU MUHAFAZAKÂR YAHUDİLERİN REFORMİSTLERİN GÖRÜŞLERİNE KARŞI REFLEKSLERİ

Aydınlanma ve modernleşme düşünceleri reformist Yahudiler tarafından sadece batı Avrupa ülkelerinde dile getirilmemiş, hareketlerine daha fazla sayıda destek bulmak adına doğu Avrupa ülkelerine de taşınmıştır. Bu talep doğrultusunda Batı Avrupalı reformist Yahudiler, aydınlanma ve modernleşme değerlerini doğu Avrupalı Yahudilere dayatabilmek adına doğu imparatorluklarının despotik liderleriyle iş birliği yapmaktan dahi çekinmemişlerdir. Jonathan Frankel (1992, s. 9), bu durumu batı Avrupalı reformistlerin çıkış yerlerinde izole kalmalarına bağlamıştır. Ancak doğu Avrupa Yahudilerinin dayatılmaya çalışılan aydınlanma değerlerine karşı tutumu batılı muadillerine benzememiştir. Örneğin, Galiçya Yahudileri dikte edilen aydınlanma kararlarını uygulamamak için sayısız plan benimsemişlerdir (Mahler, 1971, s. 338). Doğrusu, doğulu Yahudilerin Haskalah'a yönelik olumsuz tutumu çoğunlukla Batılı reformistlerin otokratik imparatorlarla iş birliğinden kaynaklanmaktadır. Batılı reformistlerin otokratik imparatorlara doğu Yahudilerini modernize etmek için zorlayıcı yöntemler kullanma önerisi ve doğulu yetkililerin gizli niyetleri istenilen sonucun elde edilememesine yol açmıştır. Ettinger (1976, s. 817-818), yetkililerin gizli niyetlerine ilişkin olarak özünde adı geçenlerin Yahudilerin menfaatleri ile ilgilenmediklerini ya da onlardan modernize olmuş bir vatandaş olarak ülkelerine katılmalarını beklemediklerini bunun yerine Yahudilerin inançlarını ve kavramlarını manipüle etmeyi ve hatta onları din değiştirmeye teşvik etmeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Batılı reformistler ile doğulu liderler arasındaki iş birliğinin umulduğu gibi sonuçlanmamasına karşın, aydınlanma ve modernleşme fikirlerinin dayatılmaya çalışılmasının doğu Yahudileri üzerinde etkisiz kaldığı söylenemez.

Batı örneğinde olduğu gibi, aydınlanma ve modernleşmenin etkisiyle sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen gelişmeler doğu Avrupalı Yahudilerin de kentlere göç etmesine neden olmuştur. Doğu Yahudileri için de kentlere göçle birlikte cemaat yapısının birliğinin ve dini

otoritenin gücünün zayıfladığı söylenebilir. Benzer şekilde doğu Avrupa Yahudileri arasında da gelişmeleri memnuniyetle karşılayanlar ve buldukları yeni düzene uyum sağlamak isteyenler olduğu gibi muhalefet edenler de olmuştur. Muhaliflerin ileri gelenlerinin çalışmalarında Yahudilerin yeni düzene entegrasyonuna dair eleştiriler dile getirilmiştir. Muhaliflerin ileri gelen figürlerinden Baltık Yahudilerinden Mosheh Leib Lilienblum dil konusuna dikkat çekerek, edebiyatta, yayınlarda ve günlük hayatta İbranice'nin yok edilmesini eleştirmiştir. Lilienblum eleştirilerini şu şekilde dile getirmiştir, “İbrani edebiyatı öldü, daha doğrusu gün ışığını hiç görmedi ... Bu şehirde İbranice edebiyat yok. Kitleler İbranice'nin tek bir kelimesini anlamıyor ve sahte maskil ondan, kitaplarından ve yazarlarından yoğun bir şekilde nefret ediyor” (Feiner, 1996, s. 196).

Gerek batıda gerek doğuda emansipasyon süreci sonrasında devlet destekli ya da reformistlerin empozisiyle oluşturulmaya çalışılan yeni düzen muhalif bir tavır da beraberinde getirmiştir. Baskılayan grubun şiddetinin artmasıyla muhalif grup da daha organize hale gelmiştir. Muhalif grup, Yahudi kimliklerinden çıkmaya ya da en azından gelenekselliklerini bırakmaya zorlanma taleplerine karşı Yahudi kimliğini ortaya koyacak öz kaynaklara dönerek cevap vermek istemiştir. Bu bakımdan, Yahudi kimliğini görünür kılacak kaynakları ortaya çıkarma çabaları Yahudi milliyetçiliğinin bir prototipinin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Zira, dayatılan yeni düzen ve dolayısıyla yeni kimliğin getirdiği aşırı bireysellik ve asimilasyon, muhalif grup tarafından Yahudi toplum dayanışmasına ve Yahudi ulusal birliğine bir tehdit olarak görülmüştür (Feiner, 1996, s. 203). İronik bir şekilde, aydınlanma ve modernleşmeye uyum, geleneklerin ve dine bağlılığın tamamen terk edilmesi ve sonunda Yahudi kimliğinin ortadan kaldırılması yerine Yahudiliğin reformasyona tabi tutulması düşüncesini doğurmuştur.

6. YAHUDİLERİN KÜLTÜREL UYANIŞI

Reform yanlısı Yahudiler, modernite ve batı değerleriyle bağdaşmadığını düşündükleri için, Yahudi din ve kültürüne ait değer ve normların tamamen modernize edilmesini savunmuşlardır. Söz konusu düşüncenin aksine, muhafazakâr Yahudiler ise Yahudiliğin ve Yahudi değerlerinin aydınlanma ve modernite ile uyumlu olduğunu göstermek için eski kültürleri ve gelenekleri hakkında araştırmalar yapma gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu dönemde Yahudi toplumu içerisinde aydınlanma fikrine karşı üçlü bir tutumdan söz etmek mümkündür: Asimilasyonu savunan reformcular, aydınlanma fikirlerini reddeden ortodokslar ve bunlar arasında orta bir yerde bulunan muhafazakâr Yahudiler. Bu kapsamda muhafazakâr

Yahudilerin aydınlanma taleplerine karşı daha önce değinilen karşı reflekslerini ortodoks Yahudilere kıyasla seküler, radikal asimilasyoncu Yahudilere göre ise daha geleneksel ve milliyetçi olarak görmek mümkündür.

Muhafazakâr Yahudileri diğer iki gruptan ayırıştıran bir diğer özelliği ise parçalanmış Yahudi birliğinin bir araya toplanması görevini üstlenmelerinden kaynaklanmaktadır. Muhafazakâr Yahudiler, aydınlanma ile yüz yüze kaldıklarından bu yana ılımlı modernleşme yanlısı olmaları nedeniyle Yahudi toplumunun birliğinin korunmasını olmazsa olmaz olarak görmüşlerdir. Muhafazakâr Yahudi entelektüellerin takındığı bu tavır, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından sonra modern Yahudi milliyetçiliğinin yükselişine yol açan bir akımın başlangıcına sebep olmuştur (Feiner, 1996, s. 204). Ancak, Yahudi cemaati içinde oluşan milliyetçi görüşün ilk yıllarında tam bir belirginliğe sahip olmadığı akılda tutulmalıdır. Söz konusu bilinç başlangıcında siyasi olmaktan çok kültürel ve bilimsel temeller üzerine kurulduğu söylenebilir. Bu nedenle, muhafazakâr Yahudilerin hedefinde ulusal kimliklerden daha çok Haskalah'ı yanlışı anlayan ve uygulayan reformistler bulunmaktaydı. Zira, muhafazakârların düşüncesinde Yahudi birliğini, kültürünü, İbranice dilini, Yahudi ailesini, yani Yahudi dayanışmasını tehdit eden unsur ulusal kimlikler değil reformistlerdi. Bu anlamda muhafazakâr Yahudiler ulusal sınırlar dışına taşmadan modernleşmeye yönelik yeni bir tutum sergileme çabası içinde olmuşlardır.

Muhafazakâr maskiller, gelişen şartlar altında Yahudi geleneğinin ve kültürünün kaybolma tehlikesi altında olduğunu düşündüklerinden çoğunlukla entelektüel ve kültürel alanların gelişimiyle ilgili olmuşlardır. Yeni bir teoloji anlayışı ortaya koymak, dini törenlerin yapılaş şeklinde değişiklik, Yahudi tarihi üzerine bilimsel çalışmalar ve Yahudi gazeteciliği ve edebiyatını geliştirme arayışı Yahudi birliğini yeniden kurmak adına muhafazakâr Yahudiler tarafından üzerinde durulan konular arasında gelmekteydi. Muhafazakâr Yahudiler, bu çalışmalar doğrultusunda Yahudi kültürel ve entelektüel değerlerinin dogmalardan arındırılmasının hem modernleşmeyi hem de Yahudi birliğinin korunmasını sağlayacağını düşünmekteydiler (Feiner, 1996, s. 207).

Yahudi kimliğini ve birliğini pekiştirmek için girişilen entelektüel ve kültürel çabalar, aynı zamanda Yahudi öz bilincinin oluşmasını sağlamıştır. Yahudi milliyetçiliğinin ilk ortaya çıkışına 1880'li yıllarda Rusya'da başlayan pogromların mı yoksa sözde Haskalah'ın etkilerinin mi sebep olduğu konusunda bir belirsizlik bulunmasına karşın kültürel ve entelektüel uyanışın muhafazakâr Yahudilerin çalışmalarıyla başladığını söylemek mümkündür. Muhafazakâr Yahudilerin, Yahudi birliğini yeniden tesis etmek ve sözde

Haskalah'a karşı koymak için başlattıkları akademik çalışmalar Yahudilerin ulusal bilincini güçlendirmiştir.

7. YAHUDİ KÜLTÜRÜNÜN RÖNESANSINDAN SİYASAL MİLLİYETÇİLİĞE GEÇİŞ

Yahudi ulusal bilincinin oluşmasını sağlayan muhafazakâr Yahudilerin, asimilasyonu savunan aşırı reformistlerle içe kapanmacı ortodokslar arasında ortada bir yerde buldukları düşünüldüğünde, söz konusu bilincin sekülerizme karşı ılımlı bir tavrının olduğu söylenebilir. Zira, emansipasyonun ve 18. yüzyıl itibarıyla değişen sosyal ve ekonomik şartların etkisiyle dini otoritenin gücünün ve cemaat yapısının zayıflaması nedeniyle dini anlamda Yahudiliğin artık birleştirici bir rol oynadığından söz etmek mümkün görünmemekteydi. Ayrıca, muhafazakâr Yahudilerin fikirlerinde ılımlı da olsa modernleşmeye ve Avrupa dünyasının değerlerine adaptasyon amacına yer verilmesi, dini temel alan milliyetçi düşünce yerine tarih ve kültüre dayalı bir milliyetçi düşüncenin temel alınmasını esas kılmıştır. Bu bakımdan ılımlı tonda bir kültürel milliyetçilik, Yahudilik aleyhtarı eylemler güçlenene kadar Yahudi entelektüelleri arasında egemen bir düşünce yaratmayı başarmıştır. Söz konusu entelektüel grup, kültürel uyanış ve kutsal geçmişin keşfi ile el ele olan bir modernizasyona güvenmekteydi. Bu bağlamda, 19. yüzyıldan itibaren Yahudi kültüründe bir rönesans hareketinin başlatıldığı söylenebilir.

Yahudi kültürel milliyetçiliğinin oluşumunun ilk sinyali, 1819'da Berlin'de "Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği (The Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden)"nin kurulmasıyla verilmiştir denilebilir (Brenner, 1996, s. 13). Derneğin kurucuları arasında Heinrich Heine, Leopold Zunz, Moses Moser ve Hegel'in öğrencisi Eduard Gans yer almıştır. Söz konusu derneği önemli yapan husus Yahudi kültürünün tanıtımına katkı sunmasının yanı sıra, Yahudi üniversite öğrencileri ve entelektüellerinin bir araya gelmelerini sağlayan kültürel bir merkez olmasıdır. Zira Yahudi üniversite öğrencilerinin Alman üniversite dernek ve kulüplerinden dışlanması, öğrencileri kendi dernek ve kulüplerini oluşturmaya yöneltmiştir. Öğrencilerin ve entelektüellerin bir araya geldikleri kuruluşlar sadece kültürel ve bilimsel çalışmaların yapıldığı yerler halini almamış, aynı zamanda yeni bir milliyetçi uyanışı da mümkün kılmıştır. Dernek çatısı altında bir araya gelenler, Alman milletinin bir parçası olma inancının artık bir hayale dönüştüğünün farkına varmışlardır. Yahudi entelektüeller ve üniversite öğrencileri varoluşlarının devamlılığını sağlamak adına, Alman-Yahudi olarak bir

kimlik benimseyerek hem Yahudi kimliklerine sahip çıkmış hem de anayasal vatandaş olarak Alman olma fikrini desteklemişlerdir.

Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği 1824 yılında feshedilmesine karşın faaliyet gösterdiği kısa süre içerisinde Yahudiliğin özünü bulmak adına önemli bilimsel tarihi araştırmaların gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Kısa ömürlü olmasına rağmen Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği, modern Yahudi kültürünü geliştirmek için Yahudiliğin bilimsel çalışmasını başlatan ilk grup olmuştur (Brenner, 1996, s. 14). Kurucuların ve dernek faaliyetlerine katılanların çoğunluğunun Alman üniversitelerinde öğrenim görmelerine bağlı olarak onların 19. yüzyılda Alman akademik düşüncesinde etkinliği olan tarihsel eleştiri, romantizm ve felsefi idealizm gibi fikirlerle temas halinde olmalarını sağlamıştır. Bu fikirler bağlamında dernek mensupları Yahudiliği din olarak görmekten daha çok tarihsel bir fenomen ve genel kültürlerinin bir parçası olarak ele almışlardır (Verein für Cultur und Wissenschaft der Juden, 2021). Yahudiliğin öz kaynaklarıyla bilimsel olarak incelemesi sadece Yahudiliği aydınlanma normlarına yaklaştırma amacını taşımamaktaydı, öte yandan Yahudi kimliğinin öz tanımını bulabilmek adına 19. yüzyıl Yahudileri arasında önemli bir yöntem haline gelmiştir (Brenner, 1996, s. 15).

Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği'ne ilişkin olarak söz konusu kuruluşun yayın faaliyetinden de bahsetmek gerekmektedir. Dernek tarafından 1822-1823 yılları arasında çıkarılan Yahudilik Bilimi Dergisi (Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums), Yahudi basın tarihinde çıkan ilk bilimsel süreli yayın olma özelliğini taşımaktadır (Özdemir, 2014, s. 59).

Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği, bilimsel çalışmaların yanı sıra Yahudilerin sosyal konumunu iyileştirmek ve o dönemde Berlin toplumunda endişe verici bir şekilde artan Hıristiyanlığa geçişleri kontrol etmek gibi faaliyetleri de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle Hıristiyanlığa geçişi kontrol etmek amacıyla çalışmalarıyla Yahudi tarihi ve edebiyatına dikkat çekmeye çalışarak Yahudiler arasında genel kültürü yaymak istemiştir (Deutsch & Cohn, 2021).

Yahudi öz tanımını ifade etme çabalarının ilk yıllarında Yahudi entelektüelleri çoğunlukla, gelecek nesillerinin Yahudilikle özdeşleşmeleri için seküler Yahudi kültürü biçimleri oluşturmaya odaklanmışlardır (Brenner, 1996, s. 19). Emansipasyonun öncesinde ve ilk yıllarında, Yahudi kültürel rönesansı, yasal hakların elde edilmesi ve pekiştirilmesi için bir araç görünümündeydi. Bu nedenle Yahudi entelektüellerinin tüm çabaları, Yahudi olmayanların kalbindeki yerlerinin sağlanmasına katkıda bulunmasını sağlamaktı. Bununla

birlikte, Yahudi karşıtı eylemlerin yeniden canlanmasıyla, Yahudi entelektüellerinin belirtilen niyetleri yön değiştirmiştir. Yaacov Shavit (1991, s. 555)'in belirttiği üzere bu dönemden itibaren Yahudi entelijensiyasının modern antisemitizmin yükselişine tepkisi genel karamsarlık havasıyla iç içe olmuş ve ondan beslenmiştir. Bu anlamda Yahudilerin buldukları ulus içerisinde anayasal vatandaş olarak kalıp Yahudi kimliğine sadece kültürel anlamda sahip çıkma isteği 19. yüzyılın ortalarından itibaren iyice körelmiş, bunun yerine siyasal milliyetçiliğe yönelik başlamıştır denilebilir.

19. yüzyıl ortalarından itibaren karşıtlık şiddetini arttıran antisemitik eylemler, modern topluluklara entegre olma hevesi ve umudu taşıyan Yahudileri sükutu hayale uğratmıştır. Antisemitik eylemlerin yükselişi, Yahudilerin asimilasyon sürecine tam olarak uyum sağlayamamalarıyla ilişkilendirilmektedir. Zira uzun süren Yahudi modernleşmesinin sonunda, Yahudi olmayanların beklediği tipte asimile olmuş bir Yahudi ortaya çıkmamış bilakis bazı Yahudi gruplar kültürel yolla da olsa kimliklerinin farkına varmaya başlamışlardır. Yaşadıkları topluma uyum gösterme hevesinde olan bazı Yahudiler de asimile olmuş olarak değil en fazla kültürleşmiş² olarak tanımlanmıştır.

Ruth Gay (1992, s. 202), asimilasyonu “din, dil ve geleneklerin tüm ayrımlarının ortadan kaldırılması için çoğunluk kültürüne tam bir kaynaşma” olarak, diğer yandan esasında Yahudilerin Batı Avrupa'nın her yerinde uğradıkları kültürleşmeyi ise Yahudilerin yaşadıkları toplumun dilini, kültürünü ve sosyal geleneklerini kabul ederken aynı zamanda kendi dinlerini ve ayrı geçmişlerinin derin bir duygusunu da sürdürdükleri bir süreç olarak tanımlamıştır. Volkov da Gay'le benzer şekilde düşünerek bu dönemin Yahudisini kültürleşmiş ancak “Alman” olamamış olarak tarif etmektedir. Volkov'a göre (2006, s. 210) kültürleşmenin neticesinde Yahudi ailesi ve ev yaşamı kendi özelliklerini yitirirken, beraberinde genel topluma kültürel asimilasyon otomatik olarak gelmemiştir. Yahudiler geleneksel farklılıklarından giderek daha fazla uzaklaşmalarına karşın bu sürecin sonunda daha fazla "Alman" yetiştirmemişlerdir. Tam aksine ortaya çıkan sonuç, modern ama yine de benzersiz bir şekilde kendilerine ait yeni bir Yahudi aile hayatının oluşturulmasıdır.

Siyasal milliyetçiliğe geçişten önce kültürel düzeyde kalan Yahudiler aydınlanma ve modernleşmenin gerektirdiği yaşam şekline olumlu tepki göstermeye gayret etmiş ve bu şekli

² John W. Berry (2005)'ye göre kültürleşme, “iki veya daha fazla kültürel grup ve onların bireysel üyeleri arasındaki temasın bir sonucu olarak gerçekleşen kültürel ve psikolojik değişimin ikili sürecidir”.

kendi tarzlarına entegre etmeye çalışmışlardır. Ancak 1870 ile 1914 arasında meydana gelen gelişmeler nedeniyle her zaman bir paradoksla karşılaşmak zorunda kalmışlardır. Yaşanılan bu paradoksun sebebi Yahudilerin çabalarının yetersiz olması ya da yeteneklerinin onları yüzüstü bırakması değil, yükselen yeni antisemitizm dalgasının onların beklentilerini boşa çıkarmasıdır (Volkov, 2006, s. 223). Sonuç olarak, emansipasyon sürecinin sonunda Yahudilerin buldukları toplumla farklı derecelerde bütünleşebildiklerini söylemek mümkünken yirminci yüzyılın ilk yıllarında şiddetini arttırmaya başlayan antisemitizm dalgasının bütünleşen Yahudilerin içsel çelişkiler yaşamasına neden olduğu da ileri sürülebilir. Almanya örneğinden yola çıkılırsa birçok Yahudinin kişisel olarak Alman toplumuna entegre olmayı başardığı gerçeğine rağmen, antisemitizmin yükselişi pozisyonlarını bulanıklaştırmıştır. Geline nokta Yahudiler, yaşadıkları iç çelişkiler nedeniyle milli bilinç ve kimlik tanımlamalarını kültürel olarak değil siyasi anlamda ifade etmeye başlamışlardır.

20. yüzyılın başından itibaren belirmeye başladığı ifade edilebilen siyasi milliyetçilik, Yahudilik ve Yahudi gelenekleri açısından kültürel ve bilimsel gelişmelere katkı sağlayan kültürel milliyetçiliğin aksine antisemitizme karşı daha aktif bir konum almıştır. Bu andan itibaren Avrupalı Yahudiler, özellikle Alman Yahudileri, içinde buldukları ulusa tam üyelik hayallerini unutmak zorunda kalmışlardır. Yahudilerin bu dönemde maruz kaldıkları bariz durum şu şekilde özetlenebilir; “açıkça, asimilasyon arayan Yahudiler bile artık bir ayrışma sürecine dahil oluyorlardı; nicel olarak, belki de asimilasyonu tamamen bozacak kadar güçlü bir süreç değildi, ancak niteliksel olarak büyük sosyal ve kültürel öneme sahipti” (Volkov, 2006, s. 260). Bu bakımdan 20. yüzyılda antisemitizmin yükselişi, Alman ulusuyla bütünleşmeye dair Yahudi rüyalarının kâbuslara dönüşmesini simgelemektedir.

Ayrışma süreci Yahudi milliyetçi bilincinde iki ana akımın ortaya çıkışı ile sonuçlanmıştır. Bir grup daha önce kurulan Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği'ne benzer şekilde ancak daha milliyetçi refleksle “Yahudi İnancının Alman Vatandaşları Birliği (Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens)” adlı oluşumun çatısı altında toplanmıştır. Yahudi İnancının Alman Vatandaşları Birliği ya da Almanca isminin kısaltmasıyla C.V., 1893 yılında Berlin'de Yahudi entelektüeller tarafından Alman İmparatorluğu'nda antisemitizmin yükselişine karşı çıkma amacıyla kurulmuştur. C.V., genel olarak Yahudi inancına sahip Alman vatandaşlarını birleştirmek, Yahudilerin vatandaş olarak hakları için savaşmak ve yükselen antisemitizmle mücadele etmeyi amaç edinmiştir. C.V. kuruluşundan itibaren kendisinden önce kurulan Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği'ne nazaran daha uzun

ömürlü ve daha fazla etki alanına sahip bir oluşum haline gelmiştir. Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği'nin daha minimal ve kültürel düzeyde kaldığı çalışmalarına karşın, C.V., özellikle siyasal ve parlamento düzeyinde Yahudilerin haklarının savunulması ve antisemitizme karşı mücadele üzerinde yoğunlaşmıştır (Friesel, 1986, s. 123). Yahudilerin sosyal gereksinimlerini karşılama görevini bu dönemde kurulan diğer Yahudi oluşumlar üstlenirken C.V. daha siyasal alanda lobi faaliyeti sayılabilecek şekilde hareket etmeyi tercih etmiştir. C.V.'nin üstlendiği bu görev kendisinin geniş kitleler tarafından takip edilmesine yol açmıştır. Geniş kitleler tarafından teveccüh görmesi C.V.'yi Yahudi oluşumlar arasında üye sayısı en çok olan derneklerden biri olmasını sağlamıştır. 1920'lere gelindiğinde C.V.'nin 70.000'dan fazla resmi üyesinin olduğu bilinmekte, gayr-ı resmi üye sayının ise bundan daha fazla olduğu tahmin edilmektedir (Friesel, 1986, s. 123-124).

C.V. geniş üye sayısının yanında 1895 yılından itibaren haftalık olarak yayınladığı "Im deutschen Reich" adlı gazetesıyla fikirlerini geniş kesimlere iletme imkânı bulmuştur. C.V.'nin olduğu gibi yayın organı Im deutschen Reich'in da diğer Yahudi oluşumlarının yayın organlarına kıyasla farklı bir yayın tercihi bulunmaktaydı. Im deutschen Reich, haftalık bir gazete olarak Yahudilerin dünyasına ait bilgilere sayfalarında çok az yer verirken daha çok C.V.'nin faaliyetlerine ilişkin bilgiler yer almaktaydı. Im deutschen Reich, propagandist yayın politikasıyla daha çok bir parti gazetesine benzemekteydi (Friesel, 1986, s. 124).

Alman seçmenler içinde Yahudi seçmenlerin oranının %0,7 olmasına karşın C.V.'nin kendisine faaliyet sahası olarak belirlediği politik alanda başarılı olduğu belirtilebilir (Barkai & Golubev, 2021, s. 2). C.V. gerek merkez bünyesinde gerekse yayın organı aracılığıyla uyguladığı siyasal faaliyetlerle bir yandan büyük şehirlerde etkin hale gelmiş diğer yandan da Yahudilerin haklarını mecliste savunulması amacıyla ilişki kurduğu siyasi partilere mali katkılar sağlayarak adayların seçilmesinde önemli bir etki yaratabilmiştir. C.V. esasında kendisini bir partiye ya da ideolojiye angaje etmemesine karşın faaliyette olduğu yıllarda perde arkasından siyasi gelişmelere bağlı olarak liberal partileri ve giderek artan bir şekilde Sosyal Demokratları desteklemiştir (Barkai & Golubev, 2021, s. 2). Zira liberal ve sosyalist parti liderleri Nasyonal Sosyalistler ve diğer aşırı sağcılar tarafından yayılan antisemitik propagandaya ilgisiz kalmaktaydılar.

C.V. Nasyonel Sosyalistler tarafından kapatılarak faaliyetlerine son verildiği 1938 yılına kadar antisemitizme karşı mücadele etmiş, bu bağlamda yaklaşan tehlikeye karşı mecliste ve diğer alanlarda ilgililerin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Ayrışma süreci sonrasında ortaya

çıkan ikinci akımın temsilcisi ise 1890'lı yıllardan itibaren faaliyetlerine başlayan Siyonizm olmuştur.

Ayrışma süreci ile öz bilince ve özsaygıya sahip bir Yahudi olmak, her Yahudi için hayranlık uyandıran bir model olmuştur. Bu süreçten önce Yahudiler zengin, modern, eğitilmiş ve yetenekli insanlardı, ancak köken olarak Yahudi kimliğini taşıdıkları için aşağılayıcı davranışlara ve dışlayıcı politikalara da maruz kalıyorlardı. Ayrışma sürecinden sonra modern ve özgür olmak Yahudileri tatmin eden bir özellik olarak yeterli görülmemektedir. Bununla birlikte, siyasi milliyetçilik ve aktif politikalarla, antisemitizme karşı kolektif bir duruş ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, Yahudiler yerel ortaklığın bir sonucu, diğer taraftan girişilen aktif politikaların neticesinde elde edilen kolektif başarılarından duyulan ortak gurur ve geleceğe dönük vaade ortak inançla bir araya gelmişlerdir (Volkov, 2006, s. 263).

Ayrışma sürecinden sonra ortaya çıkan söz konusu iki akım doğrultusunda kurulan C.V. ile Siyonizm arasında farklılıkları göstermek gerekirse; her şeyden önce C.V.'nin Siyonizm'den farklı olarak siyasi alanda faaliyet gösterme tercihinden kaynaklı olarak daha savunmacı bir anlayışla kurulduğu ve Alman devleti içindeki yerini koruma hırsına sahip olduğu söylenebilir. C.V., aktif siyasi liberalizmin Avrupa'da siyasi arenada yer alması özlemlerini dile getirmiştir. Ayrıca, C.V.'yi kuranlar Almanya'ya, liberalizme ve Aydınlanma'ya olan bağlılıklarını ilan etmekteydiler (Goldscheider & Zuckerman, 1984, s. 84). Zira C.V. üyeleri liberalizmin Almanya'da o dönemde artan siyasi başarısının Yahudilerin politik olarak özgürleşme dönemlerini başlatacağı inancını kabul etmekteydiler (Goldscheider & Zuckerman, 1984, s. 84). Özetle, C.V.'nin Yahudi çıkarlarına ilişkin görüşlerini Alman liberalizm dünyası içinden savunması nedeniyle o dünyada hâkim olan siyasi örgütlenme ve eylem biçimlerini kullanan bir grup olarak görülebilir. Alman liberal siyaseti, C.V.'nin özgürleşme anlayışının ve antisemitizme karşı düşüncelerinin Siyonizm'e kıyasla farklı şekilde oluşmasına neden olmuştur. Her şeyden önce, C.V.'nin Fransız Devrimi'nin ilkelerine göre özgürleşmeye yönelik açık taahhütleri, Siyonistlerin kendini özgürleştirme sloganıyla doğrudan çelişmekteydi (Reinharz, 1992, s. 150).

C.V., Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği'ne benzer şekilde Yahudi kültürünün seçilmiş yönlerini modern seküler bir kültür çerçevesine entegre etmeye odaklanmıştır. Sonuç olarak, C.V., Yahudi liberalizminin siyasi duruşuna ve Yahudi kültürünü modern seküler bir kültüre dönüştürme çabalarıyla ılımlı da olsa Yahudi milliyetçi bilincin gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda C.V. ideolojik ve örgütsel olarak yüzyıllık Yahudi emansipasyon sürecinin son ürünü olarak düşünülebilir (Mosse, 1995, s. 92).

SONUÇ

Avrupa'nın modernite süreci, Yahudi toplumu için beraberinde çok farklı neticeleri getirmiştir. Aydınlanma ile başlayan ve sosyal, ekonomik ve politik dönüşümlerle devam ederek Avrupa'nın ortaçağa ait yapısını alt üst eden süreç toplum olarak da Yahudilerin dönüşümüne neden olmuştur. Feodal dönemde bir dini kimlik altında kapalı cemaat toplumu olarak yaşayan Yahudiler, sözü edilen değişim döneminden sonra toplum yapısında ve kimlik tanımında farklılıkların olduğu geri dönülemez bir sürece girmiştir. Avrupa devletlerinin feodal düzenin sonunun gelmesinin ardından yeni siyasal ve ekonomik ilişkiler gereği merkezileşerek başta monarşik daha sonra ise ulus-devletler haline geldikleri dönemde ülke mensupları da vatandaşlık bağı ile yeni düzende yer almışlardır. Vatandaşlık bağı, eski düzenin farklı kimlikteki toplumlarına bir son vererek benzer kimlik özelliklerine sahip bireyler gerektirmiştir. Bu bağlamda Yahudiler başta olmak üzere dini kimlikle tanımlanan toplumların eski yapılarına son verilmesi istenmiştir. Yahudilerin eski toplum ilişkilerine son vermeye yönelik bu süreç emansipasyon olarak adlandırılmıştır. Emansipasyon süreci, Yahudi toplumuna haklarla birlikte bazı yükümlülüklerde getirmiştir. Yahudilerden eşit vatandaşlık haklarına sahip olmaları karşılığında geleneksel hayat tarzlarından ve kimliklerinden vazgeçmeleri beklenmiştir (Sonnenberg-Stern, 2000, s. 3). Başta Batı Avrupa olmak üzere Avrupa ülkelerinin görece farklı derecelerde de olsa genelinde başlayan ve Yahudilerin aydınlanma düşüncesinin getirilerine göre modern vatandaşa dönüştürülmesi amacını taşıyan emansipasyon sürecine yönelik Yahudi toplumu içerisinde farklı refleksler gelişmiştir. Söz konusu refleksleri buldukları ülke ulusuna asimile olmaktan Yahudi kimliğini milliyetçi bir bilinçle sahiplenmeye varana dek geniş bir spektrumda görmek mümkündür.

Avrupa'da Yahudi milliyetçi bilincinin ortaya çıkmasıyla ilgili dikkat çekici unsur, söz konusu bilincin çoğulcu statüsüdür. Siyonizm liderliği elde edene kadar, Yahudi milliyetçi bilincinin pekiştirilmesi adına çeşitli gruplar ve kurumlar ortaya çıkmıştır. Yahudi milliyetçi bilincini romantik eğilimlerden militan platforma kadar çeşitli spektrumda görmek mümkündür. Esasında söz konusu çeşitliliğin Yahudilerin Avrupa ülkelerindeki farklı konumları ve ev sahibi toplulukların Yahudilere karşı farklı tutumlarıyla ilintili olduğu söylenebilir. Dahası, Yahudi milliyetçi bilincinin ilk aşamasında, Yahudi toplumunun ve normlarının modernite ile uyumunu sağlamak adına daha çok Yahudilik ve Yahudi tarihi hakkında bilimsel araştırmalara odaklanması gerekçesiyle söz konusu bilinç, bir romantik eğilim olarak görülebilir.

Yahudilerin emansipasyonla eşit vatandaşlık düzeyine yükseltilmeleri komünal hayat sınırlarından çıkarak Avrupa toplumu içerisine girişlerini sağlamıştır. Yahudilerin Avrupa toplumunda yer edinmeleri dini inançlarını da komünal sınırlarından çıkararak Hristiyanlar tarafından görünür hale getirmiştir. Bu durum, emansipasyonla Yahudilerin özgürleştirilmeleri gibi Yahudiliğin de özgürleştirilmesini gerektirmiştir (Sorkin, 2019, s. 8). Yahudiler, Yahudiliğin özgürleştirilmesi talebine cevap olarak çeşitli refleksler geliştirmişlerdir. Yahudilerin emansipasyon sürecine yönelik refleksleri arasında en dikkat çekici olanı Yahudi milliyetçi bilincinin oluşumunun bir ön provası olarak ele alınabilecek ılımlı bir tona sahip, Yahudiliğin öz kaynaklarına ulaşmak amacıyla kültürel çalışmalarla desteklenerek Yahudi kimliğini ön plana çıkartan refleks olmuştur. Söz konusu refleksi iki ana omurga dahilinde incelemek mümkündür. Birincisi 18. yüzyıl sonlarından itibaren varlığını hissettiren Yahudilerin Yahudi kimliğine sarılarak içinde buldukları ulusa entegre amacını taşıyan anlayış, ikincisi ise şiddeti giderek artan antisemitizm etkisiyle ve entegrasyon çabalarının karşılık bulmamasıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğinin son dönemlerinde ortaya çıkan anlayıştır. Birinci dönemde Yahudiler akademik anlamda kültürel çalışmaların daha fazla üzerinde durarak Yahudi kimliğini modernite anlayışı ile uyum içerisinde gösterme amacı taşımışlardır. Bu dönem aynı zamanda tercih edilen faaliyetler bakımından savunmacı bir anlayışın hâkim olduğu bir dönem olarak da görülebilir. Bu dönemin en bilinen oluşumu Yahudilerin Kültürü ve Bilimi Derneği'dir. Söz konusu dernek kısa süreli olarak faaliyet göstermesine karşın, Yahudi öz bilincinin oluşması anlamında katkılar sunmuştur. İkinci dönemin başat aktörü ise daha tepkisel ve aktif politikalar izleyerek faaliyet gösteren C.V.'dir. C.V.'yi diğer Yahudi oluşumlarından ayıran özelliği politik alanı kendisine faaliyet alanı olarak tercih etmesidir. Bir parti olmamasına karşın faaliyetleriyle bir parti hüviyeti taşımıştır. Yahudi milliyetçi bilincinin oluşumu sürecinde ön hazırlıkları sağlayan aktörlerin ele alındığı bu çalışmada başta C.V. olmak üzere söz konusu kuruluşlar, Yahudi toplumunun kimlik oluşumunda önemli katkılar sağlamışlardır. Etkin oldukları çevrenin kıyaslanması bakımından ilk yıllarında Siyonizm'in hayli önünde yer almışlardır.

KAYNAKÇA

- Aytürk, İ. (2008). "Yahudi kimdir?": Tartışmasının ışığında İsrail'de din ve etnik kimlik. *Doğu batı dergisi*, 11(44), 153-172.
- Barkai, A., & Golubev, P. (2021, Şubat 4). *The Centralverein's opposition to national socialism*. Key Documents of German-Jewish History: A Digital Source Edition. <https://jewish-history-online.net>.

- Baron, S. W. (1938). The Jewish question in the nineteenth century. *The Journal of modern history*, 10(1), 51-65.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International journal of intercultural relations*, 29(6), 697-712.
- Birnbaum, P., & Katznelson, I. (1995). Emancipation and the liberal offer. İçinde I. Katznelson ve P. Birnbaum (Eds.) *Paths of emancipation: Jews, states, and citizenship*, (ss. 3-36). Princeton University Press.
- Brenner, M. (1996). *The renaissance of Jewish culture in Weimar Germany*. Yale University Press.
- Deutsch, G., & Cohn, E. (2021, Şubat 4). *Verein für cultur und wissenschaft der Juden*. Jewish Encyclopedia.com. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14678-verein-fur-cultur-und-wissenschaft-der-juden>.
- Dictionary, O. A. (2022, Kasım 21). *Emancipation*. Oxford Learner's Dictionary. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/emancipation?q=Eman> cipation.
- Ettinger, S. (1976). The modern period. İçinde H. H. Ben-Sasson (Ed.). *A history of the Jewish people* (ss. 727-1096). Harvard University Press.
- Feiner, S. (1996). The pseudo-enlightenment and the question of Jewish modernization. *Jewish Social Studies*, 3(1), 62-88.
- Frankel, J. (1992). Assimilation and the Jews in nineteenth-century Europe: Towards a new historiography? İçinde J. Frankel ve S. J. Zipperstein (Eds.). *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*, (ss. 1-37). Cambridge University Press.
- Friesel, E. (1986). The political and ideological development of the centralverein before 1914. *The leo baeck institute year book*, 31(1), 121-146. <https://doi.org/10.1093/leobaek/31.1.121>
- Gay, R. (1992). *The Jews of Germany: A historical portrait*. Yale University Press.
- Goldscheider, C., & Zuckerman, A. S. (1984). The formation of Jewish political movements in Europe. *Modern Judaism*, 4(1), 83-104.

-
- Hamilton, P. (1993). The enlightenment and the birth of social science. İçinde S. Hall ve B. Gieben (Eds.). *Formations of Modernity*, (ss. 18-69). Polity Press.
- Jastrow Jr., M. (1896). The Jewish question in its recent aspect. *International journal of ethics*, 6(4), 457-479.
- Karady, V. (2004). *Jews of Europe in the modern era*. Central European Univesity Press.
- Katz, J. (1973). *Out of ghetto: The social background of Jewish emancipation, 1770-1870*. Harvard University Press.
- Leon, A. (1970). *The Jewish question: A Marxist interpretation*. Pathfinder Press, INC.
- Magnus, S. S. (1997). *Jewish emancipation in a German city: Cologne, 1798-1871*. Stanford University Press.
- Mahler, R. (1971). *A history of modern Jewry 1780-1815*. Schocken.
- Meyer, M. A. (1994). Should and could an "antiquated" religion become modern?: The Jewish reform movement in Germany as seen by Jews and Christians. İçinde S. Friedländer, C. Meier ve W. Beck (Eds.). *The Jews in European History: Seven Lectures* (ss. 57-72). Hebrew Union College Press.
- Mosse, W. E. (1995). From "Schutzjuden" to "Deutsche staatsbürger Jüdischen glaubens": The long and bumpy road of Jewish emancipation in Germany. I. Katznelson ve P. Birnbaum (Eds.) *Paths of emancipation: Jews, states, and citizenship*, (ss. 59-93). Princeton University Press.
- Özdemir, Z. (2014). *Üçüncü reich döneminde Almanya'da Yahudi basını*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pulzer, P. G. (1992). *Jews and the German state: The political history of a minority 1848-1933*. Blackwell.
- Reinharz, J. (1992). Jewish nationalism and Jewish identity in central Europe. *The leo baeck institute year book*, 37(1), 147-167. <https://doi.org/10.1093/leobaeck/37.1.147>
- Shavit, Y. (1991). The 'glorious century' or the 'cursed century': Fin-de-siecle Eurpe and the emergence of modern Jewish nationalism. *Journal of contemporary history*, 26(3/4), 553-574.
- Sonnenberg-Stern, K. (2000). *Emancipation and poverty : The Ashkenazi Jews of Amsterdam*. Macmillan Press Ltd.

Sorkin, D. (1994). Jews, the enlightenment, and religious tolerations-some reflections. İçinde S. Friedländer, C. Meier ve W. Beck (Eds.). *The Jews in European History: Seven Lectures*, (ss. 39-56). Hebrew Union College Press.

Sorkin, D. (2019). *Jewish emancipation: A history across five centuries*. Princeton University Press.

Verein für cultur und wissenschaft der Juden. (2021, Şubat 4). Wikipedia. https://de.wikipedia.org/wiki/Verein_für_Cultur_und_Wissenschaft_der_Juden.

Volkov, S. (1994). Jews and Judaism in the age of emancipation: Unit and variety. içinde S. Friedländer, C. Meier ve W. Beck (Eds.). *The Jews in European History: Seven Lectures*, (ss. 73-92). Hebrew Union College Press.

Volkov, S. (2006). *Germans, Jews, and antisemites: Trials in Emancipation*. Cambridge University Press.